

The program promoting value orientation formation has been implemented in the form of socio-psychological trainings, including mini lectures, "brainstorming" techniques, group discussions, role games, psychological dramatic exercises, independent work in the form of creative homework.

Key words: *deviants, socialization, desocialization, resocialization, resocialization stages, value orientation.*

Відомості про автора

Максим Ольга Василівна, науковий співробітник лабораторії психології соціально дезадаптованих неповнолітніх Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України, м. Київ, Україна

Maksym, Olha Vasylivna, researcher, lab. of psychology of maladjusted adolescents, G.Kostiuk Institute of Psychology of the NAES of Ukraine, Kyiv, Ukraine

E-mail: maksiola@gmail.com

УДК 159.922.73 : 614.876

Максимов М.В.

Чаусова Р.Б.

РОЗВИТОК РЕФЛЕКСИВНИХ ВМІНЬ УЧНІВ ЧЕРЕЗ ТВОРЧІСТЬ.

Максимов М.В., Чаусова Р.Б. Розвиток рефлексивних вмінь учнів через творчість. *В статті розглянуто проблему розвитку рефлексивних вмінь учнів. Показано, що серйозною перешкодою розвитку рефлексії сучасних дітей є «лінійність» мислення, яка знижує розумову активність дитини, позбавляє її необхідності тренування процесів осмислення, уяви, творчості.*

З'ясовано зв'язок між сприйняттям музичних творів та розвитком творчості та рефлексії. Доведено, що вербальні засоби розвитку рефлексії, тобто вплив через когнітивну сферу є малоефективним, натомість, вплив на емоційну сферу дає можливість через підсвідоме сформувати мотивацію

до самоаналізу, рефлексії та творчості. Розроблено програму розвитку рефлексії під впливом сприймання музики.

Ключові слова: розвиток, рефлексивні вміння, творчість, молодші школярі, сприймання музики.

Максимов Н.В., Чаусова Р.Б. Развитие рефлексивных умений учеников творчеством. В статье рассмотрена проблема развития рефлексивных умений учащихся. Показано, что серьезным препятствием развития рефлексии современных детей является «линейность» мышления, которая снижает умственную активность ребенка, лишает ее необходимости тренировки процессов осмысления, воображения, творчества.

Выяснено связь между восприятием музыкальных произведений и развитием творчества и рефлексии. Доказано, что вербальные средства развития рефлексии, то есть воздействие через когнитивную сферу является малоэффективным, зато влияние на эмоциональную сферу дает возможность подсознательно сформировать мотивацию к самоанализу, рефлексии и творчества, влияя на подсознание. Разработана программа развития рефлексии в ходе восприятия музыки.

Ключевые слова: развитие, рефлексивные умения, творчество, младшие школьники, восприятие музыки.

Постановка проблеми. Бурхливий розвиток новітніх технологій в інформаційному просторі ставить серйозні виклики процесу становлення творчої, морально й духовно зрілої особистості. Творчість – це діяльність, результатом якої є створення нових матеріальних і духовних цінностей. Творчість є

культурно-історичним явищем, що має і психологічний аспект: особистісний і процесуальний. Творчість передбачає наявність у суб'єкта здібностей, мотивів, знань і умінь, завдяки яким створюється продукт, що відрізняється новизною, оригінальністю, унікальністю. Вивчення цих властивостей особистості виявило важливу роль уяви, інтуїції, неусвідомлюваних компонентів розумової активності, а також потребу людини в самоактуалізації, в розкритті і розширенні своїх можливостей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Слухачське музичне сприйняття - поняття історичне, соціальне, вікове. Воно обумовлено системою детермінант: музичним твором, загальним історичним, життєвим, жанрово-комунікативним контекстом, зовнішніми і внутрішніми умовами сприйняття, а також віком і статтю [3]. На музичне сприйняття впливають стиль твору, його жанр. Наприклад, меси Палестрини слухають інакше, ніж симфонії Шостаковича або пісні Соловйова-Седова.

Музичне сприйняття слухача має систему функцій: соціальних і особистісних. Соціальні функції грають комунікативну роль, об'єднуючи слухачів в певні групи [1]. Тому не випадково в антрактах концертів і спектаклів люди легко вступають в контакти, обмінюються думкою про почуті твори, грі музикантів і про інші питання, іноді не пов'язані безпосередньо з музикою.

Особливо багатогранна особистісна функція. Вона включає задоволення цілої низки потреб: пізнавальні, естетичні, самовиховання, емоційної розрядки, компенсаторні, стимулювання іншого роду діяльності, формування певного тону, стану або настрою. Саме в особистісній функції музичного сприймання зазвичай криється відповідь на запитання про те, для чого люди слухають музику.

З музичним сприйняттям, а саме із властивою йому оціночною діяльністю пов'язана робота й рефлексії. Це свідчить про наявність важливої ролі свідомості у музичному сприйманні.

Рефлексія є спрямованість свідомості суб'єкта на самого себе і на свою особистість, зокрема, на продукти власної активності, вчинки, аналіз своїх думок,

стосунків з оточуючими. Існує тісний зв'язок рефлексії та здатності до усвідомлення свого життєвого досвіду, що є умовою самовдосконалення.

Серйозною перешкодою розвитку рефлексії сучасних дітей, на нашу думку, є «лінійність» мислення, що зумовлена заміною реальної гри на гру з комп'ютером. Навичка отримувати бажаний і завжди передбачуваний результат простим натисканням кнопки знижує розумову активність дитини, позбавляє її необхідності тренування процесів осмислення, уяви, творчості. Як зазначав Л.С.Виготський: "Творчою діяльністю ми називаємо таку діяльність людини, яка створює щось нове, все одно, чи буде це й витвір творчої діяльності предметом зовнішнього світу або певного побудовою розуму чи почуття, що живе і виявляється тільки в самій людині. Будь-яка діяльність людини, результатом якої є не відтворення вражень, що були в його досвіді, або дій, а створення нових образів, і належить до цього роду творчої або комбінуючої поведінки"[2 с.142].

Розвиток рефлексії в процесі сприйняття музики йде специфічним шляхом. Композитор і виконавець при створенні і виконанні твору здатні використати інформаційні можливості життєвих вражень слухача. Тим самим стимулюється робота уяви, але конкретний образ при цьому виникає не завжди. З'являються, по словах Е.В.Назайкинського, "смутні, комплексні відчуття, часто емоційного характеру", які слухач часто не здатний літературно описати. Проте це не означає, що він не сприйняв зміст. Існує, так зване, континуальное мислення, тобто мислення домовленнєвого рівня, його предтеча. Це - важлива складова в розвитку рефлексії, в якій найбільш інтенсивно розумовий процес синтезується з відчуттями і емоційно-чуттєвими функціями [3 с.137].

Сам акт пізнання чогось нового (а саме це лежить в основі сприйняття музики) є творчість. Справді, якщо загальна психологія вважає, що творчість - це діяльність, яка породжує щось якісне нове, що відрізняється неповторністю,

оригінальністю і культурною унікальністю, то й сприймання музики підходить під це визначення. При сприйманні музики спостерігається явище, яке подібне до виконавської творчості: тут можна говорити про новий, слухацький варіант музичного твору, про нову інтерпретацію.

Отже, слухацьке сприйняття, так само як і виконання, містить творчий компонент і є складовою частиною музичної творчості, яку необхідно трактувати як єдність тріади: композитор-виконавець-слухач. Отже, музичною творчістю слід вважати будь-який вид активної, оновлюючої психічної діяльності, пов'язаної з музичним мистецтвом, при головній ролі діяльності композитора.

Сучасна наука розглядає музичність не лише як концентрацію емоційного, але і інтелектуального начала. Г.С.Тарасов вважає, що "комплекс музичності є багаторівневою системою власне музичних загальних і спеціальних здібностей, що відповідають за формування художнього музичного образу" [4 с. 126].

Актуальність теми нашої статті полягає в тому, що розвиток особистості в сучасному світі відбувається на тлі перенасичення інформацією та спонуканими до активних дій. Засоби масової інформації активно нав'язують уявлення, що найбільшою цінністю в житті є успіх. В такій атмосфері розвиток здатності до рефлексії та й взагалі прагнення до усвідомлення свого життєвого досвіду, до самоаналізу виявляється загальмованим.

Мета нашого дослідження – з'ясувати зв'язок між сприйманням музичних творів та розвитком творчості та рефлексії.

Гіпотеза: вербальні засоби розвитку рефлексії, тобто вплив через когнітивну сферу є малоефективним (зважаючи на реалії сьогодення). Натомість, вплив на емоційну сферу дасть можливість через підсвідоме сформувати мотивацію до самоаналізу, рефлексії та творчості.

Виклад основного матеріалу. В ході дослідження було розроблено теоретико-методологічні підходи до вивчення проблеми визначення впливу музики як чин-

ника розвитку рефлексії; визначено особливості та рівень розвитку рефлексії і творчості у сучасних дітей молодшого шкільного віку. Цей період дитинства є сенситивним, щодо розвитку музичного сприйняття, тому музичне виховання слід починати якомога раніше, але з урахуванням психології дошкільника. Дуже важливі перші роки життя, коли дитина привчається слухати музику. Не менш значущий для розвитку музичного сприйняття і молодший шкільний вік, особливо перші його три роки (7-9 років). Саме в силу психічних особливостей цього віку, його виняткової сприйнятливості і схильності до творчості, заняття з молодшими школярами найбільш ефективні. Для музичного сприйняття цього віку характерні яскраво виражені зацікавленість, емоційність, цілісність, образність, але водночас й дифузність, неусвідомленість, недостатня константність і вибірковість. Тобто музичне сприйняття ще мало розвинене. Проте є допитливість і бажання слухати музику. Ці вікові особливості дитини необхідно максимально повноцінно використати.

Проте, використання такого потужного ресурсу творчого розвитку особистості як сприймання музики зараз практично відсутнє. Якщо в минулому столітті спів чи гра на музичних інструментах були поширенні серед всіх верств населення, то тепер картина змінилася на гірше. Це зумовлено низкою причин.

В першу чергу, до них слід віднести проблему мотивації музичного виховання, із-за якої і у нас в країні, і за кордоном музичне виховання у багатьох випадках залишає бажати кращого. Якщо в педагогіці стародавніх цивілізацій або середньовіччя необхідність музичного виховання не викликала сумнівів, то згодом, особливо починаючи з кінця двадцятого століття, роль музики у виховно-освітньому процесі стала зменшуватися, з початку XXI століття проблема мотивації набула особливу гостроту.

Процеси, що сталися, свідчать про те, що порушена гармонія між вихованням і освітою. У гонитві за обсягом інформації, за поглибленим вивченням, так

званих, "практично-значущих" наук, втрачена турбота про формування морального світу дитини й людей взагалі. Викладачі музики здебільшого стикаються з недооцінкою значення предмета "музика" на усіх рівнях: як в педагогічному середовищі, так і з боку батьків.

Дослідження проводилось у 2015-2016 рр. та продовжується зараз. В експерименті беруть участь учні 4-х класів гімназії «Міленіум» № 318. На початку навчального року у дітей було визначено рівень розвитку рефлексії, ступінь усвідомлення свого життєвого досвіду, особливості розвитку мотиваційної сфери та загального емоційного світосприйняття відповідно до соціальної ситуації розвитку.

Експеримент полягав в тому, що діти слухали музичні твори класичного репертуару по спеціально організованій програмі – «Розвиток особистості через творчість». Психологічною службою школи, під нашим науковим керівництвом було розроблено форми її реалізації, що включають як роботу в класі, так і в позакласний час. Наведемо різновиди занять з дітьми.

1. Слухання музики з попередньою настановою. На цих заняттях передбачено прослуховування одного музичного твору із вступним словом психолога, що містить попередній коментар змісту музичного твору. Вступне слово не повинно перевищувати 4-5 речень, в яких стисло й яскраво, зрозумілою для дітей мовою буде передано основні почуття, образи, переживання, що втілені композитором.

2. Слухання музики та малюванням. Перед прослуховуванням музичного твору психолог вже не дає попередньої настанови щодо змісту твору, а пропонує дітям самим намалювати будь-які образи або кольори, лінії, що відображують їх почуття, які викликала музика. Після того, як діти намалювали, психолог збирає малюнки для того, щоб на наступному занятті прокоментувати їх. Слід зауважити, що аналізуючи малюнки, психолог має згрупувати їх таким чином, щоб кожна дитина відчула позитивний зворотній зв'язок.

3. Слухання музики та письмовий коментар дітей. На цьому занятті після прослуховування музичного твору психолог пропонує дітям стисло написати, які відчуття, образи, думки викликала ця музика, або що хочеться робити під час прослуховування (3-4 речення).

4. Слухання музики з впізнанням творів, що звучали. Це заняття проводиться у формі вікторини. Психолог дає прослухати один із творів, що звучали на попередніх заняттях. Після цього, він запитує у дітей, що це за музика. Діти згадують назву твору, його тематизм та композитора. Таким чином, на кожному занятті цього циклу діти слухають та впізнають 5-6 музичних творів. Ця форма заняття проводиться періодично, через три заняття.

5. Рух під музику. Психолог пропонує дітям рухатися під музику таким чином, як рухається мелодія. Це заняття потрібно проводити у приміщенні, де не заважають шкільні меблі.

6. Пантоміма під музику. Це заняття схоже з попереднім, але психолог пропонує дітям не просто вільно рухатися, а насамперед прослухати музику, а потім визначити, які дії (міміка, пантоміміка) можна відобразити відповідно до змісту музики.

7. Оркестр шумовий. Це заняття доцільно проводити у межах уроку музики. Дітям підбирають «музичні інструменти», гра на яких не потребує тривалого навчання (барабан, бубен, трикутник тощо). В ході уроку діти розучують 1-3 музичних твори, які потім виконують на концерті.

8. Гра в три руки. Діти по черзі із викладачем музики виконують просту мелодію (2-3 ноти), а вчитель акомпанує їм таким чином, що утворюється музична п'єса.

9. «Вплетена» музика. Це заняття передбачає прослуховування невеликого музичного фрагменту із більш серйозного музичного твору. В ході прослу-

ховування частини сонати чи сюїти, діти визначають той фрагмент, що був представлений до цього.

10. Скульптура під музику. Після прослуховування музичного твору, діти об'єднуються у групи по 3-4 особи і роблять скульптурну композицію, що відображає основний зміст музики.

Результати вивчення зазначених вище особистісних параметрів в ході дослідження за 2015-2017 рр. показали тенденцію, що підтверджує нашу гіпотезу.

Висновки та перспективи дослідження. В історично-культурному аспекті сучасна музика має досить сумнівну перспективу, адже вона позбавлена духовного вираження людини-композитора, людини-інтерпретатора. Також вона не спирається на досвід попередніх поколінь, а існує начебто відокремлено від багатовікових традицій та надбань у народній та світовій музиці.

Однією з перешкод розвитку рефлексії та творчих здібностей сучасних дітей є «лінійність» мислення, що зумовлена заміною реальної гри на гру з комп'ютером. Навичка отримувати бажаний і завжди передбачуваний результат простим натисканням кнопки знижує розумову активність дитини, позбавляє її необхідності тренування процесів осмислення, рефлексії, уяви, творчості.

Нові шляхи розвитку рефлексії взаємопов'язані з розвитком творчого мислення завдяки впливу сприймання музики.

Перспективи дослідження пролягають у створенні та апробації програм музичного виховання в школах як засоб розвитку рефлексивних вмінь.

Список використаних джерел

1. Биховський Г. Від катарсису до твору мистецтва // *Psychoanalysis and Culture*. – N.-Y., 1955. P. 18-25

2. Выготский Л.С. Психология искусства / Под ред. М.Г. Ярошевского. – М.: Педагогика, 1987. – 344 с.
3. Назайкинский Е.В. Звуковой мир музыки. - М.: Музыка, 1988, – 254 с.
4. Тарасов Г.С. Проблема духовной потребности: на материале музыкального восприятия. М.: Наука, 1979 – 189 с.
5. Чепелева Н.В. Соціально-психологічні чинники розуміння та інтерпретації особистого досвіду: монографія К.: Педагогічна думка, 2008 – 255 с.

Spysok vykorystanykh dzherel

1. Bihovskiy G. Vid katarsisu do tvoruu mistetstva // Psychoanalysis and Culture. – N.-Y., 1955. P. 18-25
2. Vyigotskiy L.S. Psihologiya iskusstva / Pod red. M.G. Yaroshevskogo. – М.: Pedagogika, 1987. – 344 s.
3. Nazaykinskiy E.V. Zvukovoy mir muzyki. - М.: Muzyka, 1988, – 254 s.
4. Tarasov G.S.Problema duhovnoy potrebnosti:na materiale muzyikalnogo vospriyatiya. М.:Nauka, 1979 – 189 s.
5. Chepeleva N.V. Sotsialno-psihologichni chinniki rozumlInnya ta Interpretatsiyi osobistogo dosvidu: monograflya K.: Pedagogichna dumka, 2008 – 255 s.

Maksimov, M.V., Chausova, R.B. Development of reflexive skills of students through creativity. *The problem of developing reflexive skills of students. It is shown that the "linearity" of thinking, which reduces the child's mental activity, deprives her of the need to train the processes of comprehension, imagination, creativity, is a serious obstacle to the development of the reflection of modern children.*

The relationship between the perception of musical works and the development of creativity and reflection is clarified. It is proved that the verbal means of development of reflection, that is, the impact through the cognitive sphere, is ineffective, but the influence on the emotional sphere makes it possible unconsciously to form a motiva-

tion for self-analysis, reflection and creativity, influencing the subconscious. A program for the development of reflection in the course of perception of music has been developed.

Key words: *development, reflexive skills, creativity, younger schoolchildren, perception of music.*

Відомості про автора

Максимов Микола Володимирович, кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології розвитку Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Київ

Чаусова Романа Броніславівна, заступник директора з науково-методичної роботи Гімназії «Міленіум» № 318, Київ

Maksymov, Mykola Volodymyrovych, Ph.D. in Psychology, Associate Professor, Department of Developmental Psychology, Taras Shevchenko National University of Kyiv

Chausova, Romana Bronyslavivna, Deputy Director in Scientific and Methodological Work of "Millennium" Gymnasium No. 318, Kyiv

E-mail: nmaximov@mail.ru

УДК 159.922.73

Максимова Н.Ю.

ПРИНЦИПИ ТЕРАПІЇ ПСИХОЛОГІЧНИХ ТРАВМ ДИТИНСТВА

Максимова Н.Ю. Принципи терапії психологічних травм дитинства. У статті розглянуто проблеми визначення принципів терапії психологічних травм дитинства. Показано, що психотравмуючі ситуації негативно впливають на розвиток особистості на нейропсихологічному рівні. Представлено досвід роботи з дітьми, які зазнали психологічних травм дитинства. Сформульовано основні принципи роботи з такими дітьми.

Ключові слова: *психологічна травма, дитинство, нейропсихологія, психотерапія, принципи.*

Максимова Н.Ю. Принципы терапии психологических травм детства. В статье рассмотрены проблемы определения принципов терапии психологических травм детства. Показано, что психотравмирующая ситуация негативно влияет на развитие личности на нейропсихологическом уровне.